

Nina Kamppi

PÅ JAKT EFTER METODER FÖR LEXIKOGRAFISK BETYDELSE-INDELNING

Theoretical and methodological considerations in lexicographic word sense differentiation

To identify different senses of a polysemous word is not an easy task for a lexicographer – let alone for the editorial team of a dictionary as a whole. Traditionally this problem hasn't got much attention in metalexigraphic literature. On the other hand linguistic research can't give lexicographers proper answers either: polysemy is still an unsolved dilemma in linguistics. Yet it is a reasonable objective that all the members of a team apply the same criteria in a consistent way.

It has been claimed that lexicographers can't use the same criteria as linguists do in separating senses from each other. Contrary to this, I argue that there are basic theoretical and methodological viewpoints that lexicographers – perhaps in a more consistent way – could take into consideration in dividing senses, especially senses of polysemous verbs. I discuss cognitive, psychological mechanisms connecting different senses, ontological categories, argument structure and semantic frames. I also remind of the lexicographic distributionalist method according to which the interpretations of the senses of words are made on the basis of the linguistic (lexical, syntactic and morphological) context in which a word appears. Many of these viewpoints to making sense distinctions are not “only” theoretical, but can also be claimed to be cognitively valid.

Den finska dialektordboken, *Suomen murteiden sanakirja (SMS)*, bygger på ett material som omfattar cirka 8 miljoner ordsedlar. De viktigaste uppgifterna på ordsedlarna, förutom upplysningar om uppslagsordets uttal och morfologi, är upptecknarens tolkning och beskrivning av ordets betydelse. Dessutom finns det ofta exempel med utdrag ur levande talspråk som belyser hur ordet används. Språkexemplen ger i allmänhet pålitligare uppgifter om ordets betydelse och användning än upptecknarens betydelsebeskrivning. I flera avseenden liknar alltså materialet för ordboken en korpus och arbetet med den finska dialektordboken påminner därför om arbetet med en korpusbaserad ordbok.

En av de största utmaningarna i redaktionsarbetet på en ordbok som *SMS* är hur polysema ords olika betydelser ska särskiljas från varandra. Det som är speciellt utmanande är att redaktionen för ordboken består av många redaktörer som alla var för sig i alfabetisk ordning arbetar med olika avsnitt av

ordboken. Hur ska man inom redaktionen skapa en tillräckligt enhetlig syn på betydelsekriterierna? Hur ska man överhuvudtaget hitta metoder för att särskilja betydelser?

En kunskapskälla som ligger nära till hands då man vill skapa kriterier för betydelseindelning är lexikografisk facklitteratur, alltså metalexikografi. Det som här kan ge upphov till problem är att metalexikografisk litteratur (t.ex. Zgusta 1971, Landau 1989) inte i någon större utsträckning har brukat granska kriterierna för betydelseindelning. Vanligen beskrivs kriterierna för betydelseindelning inte heller i ordböckernas förord.

En annan möjlig kunskapskälla kunde vara semantisk forskning. Cruse (2004:396) understryker att kriterierna för betydelseindelning är ett område där lexikografen kunde dra nytta av den lexikala semantiken. Han anser att betydelseindelningen i många ordböcker är mer eller mindre slumpartad, ”hit-or-miss”, vilket kan konstateras genom en jämförelse mellan olika ordböcker. Å andra sidan finns det lexikografer som betvivlar nyttan av teorier. Till exempel Svensén (2004:259) anser att lexikografer och lingvister inte kan använda samma kriterier för betydelseindelning. Enligt Svensén är målet för en ordbok inte att förklara vad ett ord ”verkligen” betyder, utan att beskriva betydelsen på ett sätt som är avpassat för ordbokens användare.

Den lexikala semantiken kan knappast erbjuda färdiga svar: polysemi är nämligen ett lika stort problem för lingvistikens som för lexikografins. I denna artikel hävdar jag dock att de mest grundläggande kriterierna i den lexikografiska betydelseindelningen (i princip åtminstone) är lingvistiska. Jag presenterar här några centrala teoretiska och metodologiska synvinklar på hur polysema ord, i synnerhet verb, kunde analyseras i det lexikografiska arbetet. Jag diskuterar teoretiska infallsvinklar som kognitiva relationer mellan betydelser, ontologiska kategorier, argumentstruktur och ordens distributionella egenskaper. Jag kommer också kort att presentera den lexikografiskt intressanta ramsemantikens syn på polysemi. Dessutom tar jag upp vad som sägs om betydelseindelning i de nyaste lexikografiska handböckerna (Svensén 2004, Atkins-Rundell 2008), eftersom de jämfört med tidigare metalexikografisk litteratur diskuterar betydelseindelning mer ingående.

Jag motiverar vissa teoretiska synsätt med att de kan anses vara mentalt trovärdiga. Särskilt den moderna kognitiva semantiken strävar efter att mentalt och kognitivt beskriva språket trovärdigt och realistiskt, vilket även gör denna forskningsinriktning tilltalande ur ett lexikografiskt perspektiv. Jag framför också önskemål om att lingvister utgående från mer omfattande empiriska material i större utsträckning än hittills kunde utveckla sina teorier med lexikografernas behov i åtanke.

Relationer mellan betydelser

Bara två av huvudströmningarna inom den lexikala semantiken – den historisk-filologiska och den kognitiva forskningen – har varit eller är intresserade av relationerna mellan polysema ords olika betydelser. De är ense om att det finns etablerade psykologiska eller kognitiva mekanismer som förenar betydelserna för ett polysemt ord. Åtminstone enligt den historisk-filologiska forskningen är de viktigaste av dessa mekanismer *generalisering*, *specialisering*, *metafor* och *metonymi* (Geeraerts 2010:26).

Särskilt *metafor* är ett begrepp som är bekant för de flesta språkbrukare. Traditionellt definieras en *metafor* som en ”bild” där benämningen för en entitet (det ord som refererar till entiteten ifråga) används för en annan entitet, eftersom de i någon mening är likartade. *Metonymi* innebär å sin sida en ”bild” där namnet för en entitet används för att referera till en annan entitet som har något gemensamt med den (Taylor 2003:122). *Metaforen* bygger alltså på likhet och *metonymi* på närhet. Närheten behöver inte vara spatial utan den kan likaväl vara antingen temporal eller kausal (Geeraerts 2010:27). Att för en del av en helhet använda samma benämning som för hela helheten, och vice versa, uppfattas vanligen som *metonymi*.

Specialisering och *generalisering* handlar om att man rör sig uppåt eller nedåt i en begreppshierarki. Vid *specialisering* används ett ord som ligger på en högre nivå i hierarkin för ett begrepp på en lägre nivå, vid *generalisering* används ett ord på en lägre nivå för ett begrepp på en högre nivå. För specialisering används också termer som *begränsning* och *avsmalning*, och för generalisering *schematisering* och *utvidgning*. (Geeraerts 2010:26–27.)¹

Under den historisk-filologiska perioden inleddes arbetet på många stora historiska ordböcker, och det fanns ett nära samband mellan den språkvetenskapliga forskningen och lexikografin. Detta syns bland annat i att många forskare också arbetade som lexikografer, och därigenom kom dessa regelmässiga betydelsemekanismer att konkretiseras i ordböckerna.

Det kan vara befogat att med jämna mellanrum fråga sig om vi, dagens lexikografer, har ”glömt” polysemins mekanismer. Enligt min egen uppfattning förbiser ordböckerna ofta att fenomen som *metafor* och *metonymi* kan förklara ordens betydelse. Särskilt metaforen är, åtminstone som tanke, en självklar mekanism för lexikografen, men det är en annan sak om hon eller han faktiskt beaktar metaforiciteten vid betydelseindelningen.

I dagens lexikografiska handböcker har dessa mekanismer inte någon framträdande roll som grund för betydelseindelningen. Atkins och Rundell (2008:284) instruerar likväl lexikograferna att vid analysen av ett polysemt

¹ Utvidgning är ett diffust begrepp så tillvida att utvecklingen av nya betydelser alltid innebär en slags utvidgning av den ursprungliga betydelsen.

ord alltid utgå från antagandet att de olika betydelserna har utvecklats genom mekanismer som regelbundet återkommer och är allmänt accepterade. De ger emellertid en oklar bild av dessa mekanismer. De lyfter visserligen fram *specialisering*, *metafor* och *metonymi* (men *generalisering* nämns endast i förbigående i samband med *specialisering*), och i samband med detta nämner de även så kallad reguljär polysemi, som däremot är ett annat, vanligen metonymiskt, fenomen. Svensén (2004) tar inte alls upp dessa mekanismer.

Vid lexikografisk betydelseindelning kunde en möjlig principiell och teoretisk utgångspunkt vara att bygga ordens polysemi och ordarticklarnas struktur på vissa mekanismer, även om man inte för ett enskilt ord kan förutse vilka av dessa mekanismer som kommer att realiseras.² Polysemin är alltså inte förutsägbar, men inte heller godtycklig – det finns alltid en bakomliggande motivering. Varje betydelse kan förklaras: det finns alltid en koppling till åtminstone en annan betydelse i form av en eller flera gemensamma drag i betydelsen.

Om en lexikograf på jakt efter olika typer av mekanismer önskar vända sig till den kognitiva forskningen är problemet – förutom i fråga om *metafor* och *metonymi* – att de mekanismer som förenar betydelser, och benämningarna på dem, kan variera mycket mellan olika undersökningar. Avsaknaden av en gemensam terminologi har också ansetts vara ett av de stora problemen för den kognitiva semantiken (Evans 2009:337). Det är dessutom problematiskt att analyserna inom den kognitiva forskningen ofta gäller bara enskilda ord. Det har också sagts att analyserna bygger på ”forskarens intuition och fantasi” (Evans & Green 2006:342) – en egenskap som även artiklar i ordböcker lätt kan beskyllas för.

Som lexikograf önskar man att den lingvistiska semantiken kunde erbjuda semantiska undersökningar som bygger på omfattande korpusmaterial, i vilka man har försökt definiera olika typer av mekanismer och belägga dem med material som omfattar stora grupper av ord.

Ontologiska kategorier

Människan kategoriserar omvärlden med hjälp av språket. Begreppet kategori var centralt redan hos Aristoteles, och ontologin är den gren av filosofin som strävar efter att organisera allt existerande (det vill säga det som har be-

² Ett problem med en ordbok som *SMS* (Ordbok över finska dialekter) är att samtliga finska dialekter har samlats i en enda ordbok och därför presenteras i själva verket homonymer, som inte nödvändigtvis har någon som helst inbördes koppling som olika ”betydelser” av ett ord.

nämnts den ickespråkliga verkligheten) i ett begränsat antal kategorier. Även dagens kognitiva forskning intresserar sig för kategorier, främst prototypikaliteten i kategoriernas struktur.

Kategorisering, *ontologisering*, är emellertid inte uteslutande ett teoretiskt begrepp. Det är sannolikt en för människan medfödd egenskap, ett naturligt sätt att göra världen hanterlig, att organisera och lexikalisera sina erfarenheter av omvärlden. Kategorisering kan definieras som människans förmåga att identifiera likheter och olikheter mellan olika entiteter och att därmed kombinera entiteter i grupper eller kategorier (Evans & Green 2006:248).

En del kategorier är kategorier av föremål, varelser etc. som existerar i den konkreta fysiska världen (som hundar, kärl, backar, hus), andra är kategorier av verksamheter och abstrakta företeelser (som att skriva eller vishet) och en del kategorier finns i fantasivärlden (som tomtar och troll).

Vissa kategorier kan ordnas i hierarkier. Gemensamt för de flesta teorier är att de utgår från att sådana hierarkier existerar. I klassisk betydelse teori och i metalexikografisk litteratur är benämningen på en överkategori *genus proximum* (se t.ex. Geeraerts 2003), medan benämningarna *hyperonym* och *hyponym* kommer från strukturalistisk forskning. I den kognitiva forskningen talar man om olika nivåer i kategoriseringen: nivåerna kallas *över-, grund- och undernivåer* (se t.ex. Evans & Green 2006:257).

Kategorin, den ontologiska klassen, torde utgöra den viktigaste utgångspunkten för den semantiska, och även den lexikografiska, beskrivningen av alla innehållsord. Inom lexikografin behövs kategorin framför allt för att skapa definitioner. En klassisk, analytisk definition inkluderar en kategori – som ur ett annat perspektiv utgör det definierade ordets närmaste överkategori – som har det som sitt huvudord (t.ex. *kävellä pitkin askelin*, 'gå med långa steg').

Kategorin kunde också vara ett centralt kriterium för den lexikografiska betydelseindelningen. Som en principiell utgångspunkt för indelningen kunde man utgå från att olika sätt att använda ett ord, som representerar olika ontologiska klasser kan ses som olika betydelser, särskilt om det gäller skillnader på en högre nivå i hierarkin.

Verbens ontologiska kategorier utgår från de typer av situationer de betecknar. Verbens högsta kategorier är den dynamiska AKTION, som inkluderar förändring, och det statiska TILLSTÅND. Aktion kan vidare delas in i ett GÖRANDE som förutsätter en aktiv aktör och ett SKEENDE där det saknas aktör. Om ett verb i en viss användning uttrycker ett skeende och i en annan användning ett tillstånd är denna skillnad en väsentlig semantisk skillnad, och kan därför tolkas som ett tecken på verbets polysemi.

I de hierarkier verben bildar är relationen mellan begrepp på en högre och en lägre nivå annorlunda än exempelvis i hierarkier av substantiv. *WordNet*

(<http://wordnet.princeton.edu/>) som är ett intressant försök att implementera en strukturalistisk, relationell syn på lexikon för att beskriva ordförrådet använder benämningen *troponymi* för den hierarkiska relationen mellan verb (Fellbaum 1990:85). Exempelvis *linka* och *gå* står i ett sådant troponymt förhållande till varandra: att *linka* (troponym) är att *gå* (överbegrepp) på ett visst sätt.

Åtminstone i teorin är det en självklarhet att använda ontologiska klasser både för definitioner och som grund för betydelseindelningen i ordböcker, men detta har sällan problematiserats och diskuterats explicit. Min egen hypotes är att problem i den lexikografiska, semantiska beskrivningen ofta består just i svårigheter att kategorisera och identifiera de hierarkier som kategorierna bildar och i att ge kategorierna konsekventa benämningar.

I kritiken av ordböcker har det fästs uppmärksamhet vid problemen i lexikografisk kategorisering. Till exempel McCawley (1986) kritiserar lexikograferna för att de håller sig till formeln *genus proximum* och *differentia specifica*, utan att se till att det överbegrepp som ges i definitionen av ordet är korrekt. Ravin och Leacock har å sin sida fäst uppmärksamhet vid hur en och samma betydelse hos verbet *whistle* i olika ordböcker ges olika överbegrepp och därmed olika betydelser; jämför skillnaden mellan 'make a shrill, clear sound by rapid movement' (som har överbegreppet *make a shrill, clear sound*) och 'move with a whistling sound' (som har överbegreppet *move*) (Ravin & Leacock 2000:2). Jackson (2002:98) påpekar att en ordbok, om den är konsekvent, ger *co-hyponymer* samma överbegrepp – men enligt honom är ordböcker inte kända för följdriktighet i dylika frågor.

Någon objektiv och universell ontologi som lexikograferna kunde utgå ifrån finns naturligtvis inte (se t.ex. Martola 2011, Ruppel 2011), och en kategorisering kan till och med vara omöjlig, särskilt på hierarkins lägre nivåer. I praktiskt lexikografiskt arbete kunde kategorier emellertid utnyttjas betydligt mer som ett verktyg för betydelseindelningen. Ordböckerna kunde genom kategorisering nå rätt konsekventa resultat, om man i det redaktionella arbetet fäste tillräckligt mycket (och tillräckligt tidig) uppmärksamhet vid frågan.

Det distributionella perspektivet

Enligt den kognitiva grammatiken kan grammatiken (eller syntaxen som en del av grammatiken) inte avgränsas från semantiken. Dessutom inverkar semantiken på ordens grammatiska beteende. Till exempel ordklassernas morfologiska och distributionella egenskaper kan ses som reflexioner av semantiska kategorier (Evans 2009:33). Det är påfallande att den metodologi som

såväl korpuslingvister som lexikografer tillämpar tycks vara baserad på likartade teoretiska utgångspunkter.

Att nalkas ett ords betydelse utifrån dess språkliga kontext är utmärkande för den forskningsmetod inom korpuslingvistik som Geeraerts (2010:165) kallar *distributionell korpusanalys*. Moon (2008:244) påpekar att den distributionella metodens ”förfader” Firth redan på 1950-talet betonade att betydelsen beror på kontexten, och att en betydelse som saknar kontext inte kan undersökas.

En av pionjärerna inom den distributionella inriktningen var John Sinclair, som också var huvudredaktör för den banbrytande korpusbaserade ordboken *Collins COBUILD English language dictionary*. Enligt Sinclair är varje betydelse hos ett polysemt ord förknippad med särskilda formmässiga mönster. Dessa mönster kan användas som kriterier i betydelseanalysen, vilket gör analysen mer vetenskaplig och mindre intuitionsbaserad, även om det inte finns något slutgiltigt eller absolut svar på frågan om hur många betydelser orden har (Sinclair 1991:6; Moon 1987:86).

De samförekomster av ord som fungerar som grund för betydelseanalysen i den distributionella korpusanalysen kan variera på olika nivåer i språket. Bland dem särskiljer man fyra olika typer, av vilka de viktigaste är *kollokation* och *kolligation* (Geeraerts 2010:170).

Kollokation innebär samförekomst av ord eller ordformer i en text. Det är en lexikal förbindelse mellan två eller flera ord som på högst ett par ords avstånd från varandra tenderar att förekomma tillsammans oftare än om samförekomsten var rent slumpmässig (Stubbs 2002:24). *Kollokat* för verbet *skate* kan exempelvis vara *ice* och *roller*, och *kollokat* för substantivet *skate* (fisken *slätrocka*) är *fish*, *ray*, *shark* och *water* (Moon 1987:93–94).

Kolligation definieras numera oftast som en syntagmatisk samförekomst av ett nodord och en grammatisk kategori (ordklass, satsdel eller olika ordformer) (Jantunen 2004:22) eller som en tendens hos ett ord att gynna eller undvika vissa former eller positioner (Atkins och Rundell 2008:304). Lexems olika betydelser har ofta sina egna *kolligationer* (Jantunen 2004:23). Ett verb kan exempelvis i vissa av sina betydelser visa en preferens för imperativ, passiv eller progressiv (*-ing*-formen). Ett substantiv kan till exempel ha en klar preferens för singular eller plural och ett adjektiv för en attributiv eller predikativ position eller en komparativ eller superlativ form. Ord i alla ordklasser kan ha en tydlig preferens för någon särskild position i satsen eller för negerande strukturer, och ord kan också undvika vissa av dessa former, strukturer eller positioner. (Atkins och Rundell 2008:305.)

Det distributionella perspektivet är mer eller mindre utmärkande även för dagens metalexikografiska litteratur, exempelvis Svenséns (2004) samt Atkins och Rundells (2008) handböcker, av vilka den senare särskilt framhä-

ver den korpusbaserade lexikografin. I dessa handböcker presenteras i allmänhet olika grammatiska (t.ex. morfologiska och syntaktiska) och kollokationella kriterier som de viktigaste redskapen för betydelseindelning. Bevisen eller grunden för en viss betydelse bör alltså sökas i ordets språkliga kontext eller i dess eget grammatiska beteende.

Enligt Atkins och Rundell (2008:294) är ett ords lexikala och syntaktiska omgivning den mest tillförlitliga indikatorn för betydelse. Den viktigaste gruppen strategier för att avgränsa betydelse anser de vara de strategier som bygger på ordets ”lexikalisk-grammatiska” omgivning. Vid sidan av kriterier förknippade med transitivitet, syntaktiska mönster och urvals begränsningar, presenterar de även strategier som kollokationer och kolligationer.

Atkins och Rundell poängterar att till och med en mycket trivial grammatisk förändring kan utgöra ett tecken på en annan betydelse hos ordet. Moon konstaterar å sin sida att det för många betydelser som har utvecklats från ett ords kärnbetydelse är typiskt att de är syntaktiskt och/eller kollokationellt ”begränsade” eller ”bristfälliga” (Moon 1987:91).

En sådan kontextbunden tolkning av betydelse är ingenting nytt inom lexikografin. Till exempel materialet för *Oxford English Dictionary (OED)*, som man började sammanställa på 1800-talet, var en enorm samling citat ur historiska texter. Enligt Geeraerts (2010:16) byggde den metod som lexikograferna vid *OED* använde i sin betydelseanalys på en tolkning av ordet i sin kontext och en granskning av de element som ordet förekom tillsammans med i texten. Det finns dock studier (se t.ex. Atkins 1994) som visar att i praktiken är tolkningarna av betydelse i ordböcker inte alltid av detta slag. Hanks (1996: 97) finner det märkligt att ordböcker som anger flera olika betydelser av polysema ord fäster så lite uppmärksamhet vid de olika kontextuella dragen hos olika betydelser.

En systematisk analys av de olika ord som förekommer i ett visst ords omgivning har ansetts vara en god metodologisk grund för en lexikalisk-semantic analys (Geeraerts 2010:169–179). Jag anser därför att det distributionella lexikografiska tänkandet, till exempel i redigeringsarbetet på ordboksprojektet *SMS*, bör stärkas och på ett tydligare sätt göras till en mer medveten och mer konsekvent tillämpad metod. Denna metod innebär att tolkningen av betydelser bör göras utifrån en språklig kontext, och att förekomster i materialet eller i exemplen bör ge underlag för den tolkning av betydelsen som har gjorts.

Många pågående ordboksprojekt har redan en sådan lexikalisk beskrivning som målsättning. Man specificerar systematiskt de strukturella mönster som är utmärkande för alla ord, och identifierar olika betydelser bland annat med hjälp av skillnader i de kollokationella mönstren (Geeraerts 2007:1172). Målet för en sådan lexikalisk beskrivning (och även för definitionen i en ord-

bok) kunde tänkas vara en slags abstraktion av betydelse, eller som Firth (1957:196) konstaterar: "Meaning by collocation is an abstraction at the syntagmatic level and it is not directly concerned with the conceptual or idea approach to the meaning of words."

Argumentstruktur

Till verbens centrala distributionella egenskaper hör ofta deras *argumentstruktur*, som av många forskare har ansetts vara en del av verbets betydelse. Till argumentstrukturen hör alla argument (bestämningar) som verbet kräver omkring sig, samt deras syntaktiska och semantiska egenskaper. Det har hävdats att argumentstrukturen hör till den del av informationen om ett verb som språkanvändaren har lagrad i sitt "mentala lexikon" (Fellbaum 1990:78; se även Evans 2009:31).

Argumentens semantiska egenskaper anges ofta som *semantiska roller*. En *semantisk roll* är den "roll" som ett specifikt argument för ett verb har i den verksamhet, det skeende eller det tillstånd verbet uttrycker (Allan 2001:367). Även om forskarna har olika syn på rollernas antal, definitioner och gränser kan rollerna tänkas existera i den "verkliga världen". I vardagliga samtal tänker människor givetvis inte på om de är exempelvis *agent* eller *källa*, men de tänker på saker som huruvida en handling är avsiktlig eller inte, och om någonting har gett upphov till någonting annat, etc. (Allan 2001:368.)

Utmärkande för de olika betydelseerna hos ett polysemt verb är ofta att argumentstrukturerna är olika, och vice versa: skillnader i argumentstruktur kan avslöja polysemi.

Argumentstruktur och roller (eller argumentens semantiska egenskaper) uppträder som kriterier vid betydelseindelningen av verb såväl inom korpuslingvistik som i den metalexikografiska litteraturen. Exempelvis tolkningarna 'to flow' av verbet *run* är en självständig betydelse eftersom det endast i denna betydelse får ett subjekt som betecknar en vätska. De två tolkningarna av verbet *eat* – 'to consume' och 'to dine' – är olika betydelse därför att verbet endast i den senare tolkningen får ett komitativt argument (t.ex. *Jack ate lunch with Jill*). (Gries 2006:77–78.)

För lexikografen är därför det idealiska fallet av polysemi ett verb för vilket varje betydelse är förknippad med en egen argumentstruktur. Argumentstrukturer kan emellertid variera mycket, och det är inte alltid meningsfullt att tolka skillnader i argumentstrukturen som skillnader i verbets betydelse. Exempel på detta är det finska uttrycket *Hän itki silmänsä punaisiksi* och det engelska uttrycket *She ran her feet sore*, där verben *itkeä* och *run*

förekommer i en så kallad resultativkonstruktion, som om de hade tre argument, då de normalt har bara ett.

Beteendemönstren för denna typ av verb har undersökts mycket inom lingvistik, bland annat under benämningar som *transformation*, *valensvariation*, *argumentstrukturväxling* (*argument structure alternation*; Levin 1993) och till och med *derivativ syntax* (Fillmore & Atkins 1992:96). Inom konstruktionsgrammatiken talar man om *argumentkonstruktioner*, bland annat om den ovan nämnda resultativkonstruktionen, som antas ha sina egna betydelser och inte förändra betydelsen hos det verb som placeras i dem (Goldberg 1995).

I undersökningar av argumentstrukturväxling har man kunnat visa att semantiskt likartade verb har en tendens att bete sig på samma sätt, med andra ord är samma argumentstrukturer möjliga för dem (Levin 1993, Geeraerts 2010:167). För verben *brusa* och *bubbla* finns exempelvis följande möjliga mönster: *vattnet brusar i forsen*, *forsen brusar* och *det brusar i forsen*. Och för många onomatopoetiska verb som anger ljudproduktion finns mönster som *Kärpänen surisi* 'flugan surrade' (ett argument) och *Kärpänen surisi huoneeseen* 'flugan surrade in i rummet' (två argument).

Om man godtar tanken att argumentstrukturen är en väsentlig del av verbets betydelse måste man, innan man skriver en verbartikel, börja med att differentiera de argumentstrukturer som förekommer i materialet. Detta krävs för att man ska kunna välja lämpliga synonymer, eller snarare nästan-synonymer, för definitionen. Enligt etablerad men likväl problematisk lexikografisk praxis, kravet på substituerbarhet, ska synonymt använda verb i definitionen ha samma argumentstruktur som uppslagsordet. Då argumentstrukturen inte är densamma ska skillnaden explicit föras fram.

En kartläggning av argumentstrukturer behövs också för att man ska kunna fatta konsekventa beslut om när olika argumentstrukturer representerar samma betydelse, och när de representerar olika betydelser. Har till exempel det finska verbet *surista* 'surra' olika betydelse i de ovannämnda två satserna *Kärpänen surisi* och *Kärpänen surisi huoneeseen* (se Kamppi 2012)?

Eftersom semantiskt likartade verb beter sig på samma sätt, vore det givetvis idealiskt om verbartiklarna i en ordbok kunde författas så som det rekommenderas i den metalexikografiska litteraturen och i den lexikografiska forskningen. Enligt rekommendationerna bör man vid redigeringen av verbartiklar fokusera på beskrivningen av hela ordgrupper som förenas av semantiska och grammatiska egenskaper, och sträva efter att presentera deras beteende så konsekvent som möjligt i ordboken (t.ex. Atkins-Levin 1995, Apresjan 2008:54).

Semantiska ramar

Ett centralt antagande inom den kognitiva semantiken är att semantik och pragmatik, liksom information som hör till betydelsen och encyklopedisk information, inte kan skiljas från varandra. Man tänker sig att information som anger en encyklopedisk-semantisk, till exempel en situationsbunden eller kulturell, kontext till en del organiseras i stora informationssystem.

Encyklopediska informationssystem har i den kognitiva forskningen beskrivits bland annat med hjälp av begreppet *semantisk ram*. Ramen innehåller all den organiserade bakgrundsinformation – som består av erfarenheter, föreställningar och praxis – som språkanvändaren i en viss situation har tillgång till om en viss sak, och att förstå ramen är en förutsättning för att förstå ordets betydelse (Fillmore & Atkins 1992:76–77). Ramen inkluderar alla begrepp som är relevanta för en viss typ av situation. Ett exempel på en semantisk ram som ofta förekommer i litteraturen är en ”ekonomisk transaktion”, som omfattar all information om en situation då man säljer eller köper något och innefattar information om deltagarna i den aktuella situationen.

Med tanke på beskrivningen av polysemi är det väsentliga i ramtänkandet att ett ord i sina olika betydelser har olika ramar som bakgrund. Då ett ords betydelse bygger på en viss ram ”väcker” ordet denna ram i språkanvändarens sinne. Exempelvis det engelska adjektivet *hot* kan i vissa kontexter väcka en ram av temperatur och i vissa kontexter en ram av smakförnimmelser. För att tolka en sats som innehåller ordet *hot* måste man göra ett antagande om vilken ram som är relevant i den aktuella kontexten (Fillmore & Johnson & Petruck 2003:236). Ett ords betydelse kan alltså inte förstås om man inte först vet – eller beslutar – vilken ram det hör till.

Jag vill hävda att lexikografer ofta använder ramar då de till exempel avgränsar betydelser för ett adjektiv. En ram kan till och med vara en självklar metod för att dela upp ett ords olika användningar i betydelser, men det är inte alltid en bra metod. Ramen är svårdefinierbar, och ur lexikografisk synvinkel är det också problematiskt att det kan finnas ett oändligt antal ramar. I fråga om mångfunktionella verb och adjektiv kan en betydelseindelning enligt olika ramar leda till en veritabel explosion av polysemi.

Med tanke på behovet av lexikografisk metod är semantiska ramar ett intressant begrepp, som det kan löna sig att försöka tillämpa. Enligt min åsikt kunde man beakta ramar vid redigeringen av en korpusbaserad ordbok i de fall då ramarna framträder i den språkliga kontexten i materialet: ramtänkandet skulle då kombineras med ett distributionellt lexikografiskt tänkande. Till exempel en kollokation och en argumentkonstruktion är i själva verket medel som gör det möjligt att realisera den semantiska ramen lexi-

kalt. Utifrån kollokaten eller konstruktionen kan man ofta sluta sig till vilken ram det handlar om, och därmed kan man utifrån den språkliga kontexten också komma fram till den bredare kontexten eller konstruktionen.

Tolkningar av betydelse som bygger på en ram som inte explicit framgår av kontexten kan vara problematiska i en ordbok. Om en lexikograf, som arbetar utifrån en korpus, tolkar uttrycket *Auto hurisi kadulla* 'bilen brummade på gatan' så att bilen utöver att skapa ett ljud även rör på sig, har hon eller han i sitt sinne väckt en rörelseram. Betydelsetolkningen av verbet har därmed fötts ur en *föreställning*, inte ur något element som är närvarande i uttrycket. Ordboksanvändaren hittar däremot inte nödvändigtvis bland exempelfraserna något belägg för lexikografens tolkning. Fillmore (1989: 59) anser att just bristen på "inramning" är ett av problemen med ordböcker: ofta skulle det behövas ramar som bakgrundsinformation för ett ord, för att göra ordets betydelse förståelig. De element som rörelseramen "objektivt" skulle väcka i kombination med uttrycket *Auto hurisi kadulla* är däremot bestämmningar som antingen uttrycker en rutt eller till exempel rörelsens hastighet.

Avslutningsvis

Särskilt i dagens kognitiva forskning är det vanligt att se ordens betydelser som avhängiga av den språkliga, situationsbundna, kulturella och sociala kontexten. Draget till sin spets innebär ett sådant synsätt att betydelsen inte specificeras i lexikonet utan konstrueras *on-line* i den verkliga språkanvändningssituationen (Croft & Cruse 2004:97).

Om man använder vanligt sunt förnuft och granskar detta synsätt ur en lexikografisk synvinkel inser man snabbt att en så radikal syn är grovt förenklad. Om betydelsen uteslutande konstruerades *on-line* vore det omöjligt att förklara en betydelse eller att producera ordböcker. För vissa ord existerar en betydelse eller betydelser självständigt, oberoende av kontexten – och människor, inte bara ordböcker, talar om ordens betydelse, och kan förklara orden på ett förståeligt sätt. Alla forskare godkänner inte heller en extrem kontextbundenhet hos betydelsen. Denna ståndpunkt har rentav karakteriserats som "användningsfundamentalism" (*usage fundamentalism*; Evans 2009:22).

Samtidigt finns det oerhört många ord vars betydelse eller betydelser det är helt omöjligt att definiera lösryckt från kontexten. Definitionen av betydelsen för sådana ord och avgränsningen av olika delbetydelser blir ofta diffusa och flyktiga. Engelskans verb *open*, som i olika kontexter kan ges närmast oändligt många olika tolkningar, och därmed också "betydelser", bru-

kar i språkvetenskaplig litteratur presenteras som ett exempel på denna typ av ord (t.ex. Evans 2009:9–11).

Ordböcker beskriver betydelser för alla slags ord. Även om betydelsebeskrivningen inte kan vara objektiv är det – som det brukar framhållas i den metalexikografiska litteraturen – motiverat att eftersträva konsekvens och medvetna val. Enligt Malmgren (1992:137) bör de betydelsegrupper som en artikel innehåller basera sig på en gång fastlagda principer för ordboken i fråga. Atkins och Rundell (2008:275) framhåller att en ordboksredaktion bör sträva efter att alla medlemmar i redaktionen på ett konsekvent sätt tillämpar samma principer för betydelseindelningen.

För att uppnå konsekventa betydelsebeskrivningar behövs det metoder. I denna artikel har jag presenterat några perspektiv som kunde utnyttjas i större utsträckning och mer konsekvent än vad som nu är fallet vid den lexikografiska betydelseindelningen, framför allt när det gäller verb. Genom att ta in olika perspektiv och kombinera dem i det lexikografiska arbetet kunde man utveckla och fördjupa analysen.

Ett av de viktigaste perspektiven är de *ontologiska kategorierna*. Då man avgränsar betydelser för ett verb måste man också granska relationerna mellan verbets betydelser, de kognitiva mekanismerna, och utifrån olika belegg på verbet avgränsa de olika betydelser som kan särskiljas genom metafor, metonymi och andra likartade mekanismer. Materialet bör också granskas med hänsyn till i vilka fall ett annorlunda grammatiskt, syntaktisk-semanticiskt eller kollokationellt beteende innebär en avvikande betydelse. Det är önskvärt att man vid redigeringen av en ordbok gör konsekventa val i fråga om tolkningarna av ett visst återkommande beteende hos verb som hör till samma grupp.

Jag har också poängterat att tolkningen av betydelsen för ett ord i redigeringsarbetet måste göras utgående från den språkliga kontext som ordet har i materialet. En bredare kontext, till exempel en semantisk ram, kan vid redigeringen av en ordbok endast beaktas om den framgår av den språkliga kontexten.

De kriterier som ordböcker använder som grund för betydelseindelningen kunde vara ett viktigt forskningsområde för den lexikografiska forskningen. I framtiden kommer förhoppningsvis samarbetet mellan lexikografen och lingvistikerna att öka också i Finland. Forskningen kring kategorisering, ontologiska system, polysemi och verbens syntaktisk-semanticiska beteende är exempel på lingvistiska forskningsområden som producerar sådan kunskap som lexikografen kunde dra nytta av.

Översättning: Mats Forsskåhl och Caroline Sandström

Litteratur

- Allan, Keith. 2001. *Natural language semantics*. London: Blackwell.
- Apresjan, Juri. 2008. *Principles of systematic lexicography*. I: Fontenelle, Thierry (red.), *Practical lexicography. A reader*. S. 51–60.
- Atkins, B. T. S. 1994. Analyzing the verbs of seeing: A frame semantics approach to corpus lexicography. *Proceedings of the twentieth annual meeting of the Berkeley Linguistics Society: General Session Dedicated to the Contributions of Charles J. Fillmore*. S. 42–56.
- Atkins, B. T. S. och Levin, Beth. 1995. Building on a corpus: A linguistic and lexicographical look at some near-synonyms; *International journal of lexicography* 8:2.
- Atkins, Sue och Rundell, Michael. 2008. *The Oxford guide to practical lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Croft, William och Cruse, D. Alan. 2004. *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, Alan. 2004. *Meaning in language. An introduction to semantics and pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Evans, Vyvyan. 2009. *How words mean. Lexical concepts, cognitive models and meaning construction*. Oxford: Oxford University Press.
- Evans, Vyvyan och Green, Melanie. 2006. *Cognitive linguistics. An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fellbaum, Christiane. 1990. English verbs as a semantic net. *International journal of lexicography* 3:4. S. 278–301.
- Fillmore, Charles. 1989. Two dictionaries. *International journal of lexicography* 2:1. S. 57–83.
- Fillmore, Charles och Atkins, Sue. 1992. Toward a frame-based lexicon: the semantics of RISK and its neighbors. I: Lehrer, Adrienne och Eva Feder Kittay (red.), *Frames, fields and contrasts. New essays in semantic and lexical organization*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. S. 75–102.
- Fillmore, Charles, Johnson, Christopher och Petruck, Miriam. 2003. Background to FrameNet. *International journal of lexicography* 16: 3. S. 235–250.
- Firth, John R. 1957. *Papers in linguistics 1934–1977*. Oxford: Oxford University Press.
- Geeraerts, Dirk. 2007. *Lexicography. I: Geeraerts, Dirk och Hubert Cuyckens (red.), The Oxford handbook of cognitive linguistics*. New York: Oxford University Press. S. 1160–1174.
- Geeraerts, Dirk. 2003. Meaning and definition. I: van Sterkenburg, Piet (red.), *A practical guide to lexicography*. Amsterdam: John Benjamins. S. 83–93.
- Geeraerts, Dirk. 2010. *Theories of lexical semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldberg, Adele. 1995. *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gries, Stefan Th. 2006. Corpus-based methods and cognitive semantics: the many senses of *to run*. I: Gries, Stefan Th. och Anatol Stefanowitsch (red.), *Corpora in cognitive linguistics. Corpus-based approaches to syntax and lexis*. S. 57–99.
- Hanks, Patrick. 1996. Contextual dependency and lexical sets. *International journal of corpus linguistics* 1996: 1. S. 75–98.
- Jackson, Howard. 2002. *Lexicography. An introduction*. London: Routledge.

- Jantunen, Jarmo Harri. 2004. Synonymia ja käännessuomi. Korpusnäkökulma samamerkityksisyyden kontekstuaalisuuteen ja käännesskielen leksikaalisiin erityispiirteisiin. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja n:o 35. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Kamppi, Nina. 2012. Konstruktionäkökulma ääniverbeihin ja niiden sanakirjamerkitykseen. I: Herlin, Ilona och Lari Kotilainen (red.), *Verbit ja konstruktiot*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Landau, Sidney I. 1989. *Dictionaries. The art and craft of lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levin, Beth. 1993. *English verb classes and alternations: a preliminary investigation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Malmgren, Sven-Göran. 1992. Om behandlingen av polysema ord i enspråkiga ordböcker. *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra konferanse om leksikografi i Norden*. S. 137–143.
- Martola, Nina. 2011. FinnWordNet och kulturbundna ord. *LexicoNordica* 18. Oslo: Nordisk forening for leksikografi. S. 111–133.
- McCawley, James. 1986. What linguists might contribute to dictionary making if they could get their act together. I: Bjarkman, P. och V. Raskin (red.), *Real-world linguist. Linguistic applications in the 1980s*. Norwood, NJ: ALEX. S. 1–18.
- Moon, Rosamund. 1987. The analysis of meaning; Sinclair, John (red.), *Looking up: an account of the COBUILD project in lexical computing and the development of the Collins COBUILD English language dictionary*. London: Collins. S. 86–103.
- Moon, Rosamund. 2008. Sinclair, phraseology and lexicography. *International journal of lexicography* 21: 3. S. 243–254.
- Ruppel, Klaas. 2011. Ontologi, begreppssystem och WordNet. *LexicoNordica* 18. Oslo: Nordisk forening for leksikografi. S. 157–181.
- Sinclair, John. 1991. *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Stubbs, Michael. 2002. *Words and phrases. Corpus studies of lexical semantics*. Oxford: Blackwell.
- Svensén, Bo. 2004. *Handbok i leksikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Taylor, John R. 2003. *Linguistic categorization*. Oxford: Oxford University Press.
- Zgusta, Ladislav. 1971. *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.